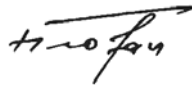

Ierom. Petru Pruteanu (editor)

STUDII LITURGICE CONTEMPORANE

Colecție de traduceri, vol. 1

Carte tipărită cu binecuvântarea
Înaltpreasfințitului

Mitropolitul Moldovei și Bucovinei

Editura DOXOLOGIA
Iași, 2022

Cuprins

Abrevieri	7
Prefața editorului	12
Liturgică generală și arheologie bisericească	17
Vitali Permiakov	
<i>Rânduiala sfințirii bisericii în tradițiile răsăritene</i>	19
Robert F. Taft	
<i>Spre originile omoforului mic</i>	38
Vassa Larin	
<i>Dicherul și tricherul în ritul arhieresc bizantin: origini și semnificații</i>	48
Vassa Larin	
<i>Către originile cântării „Cuvine-se cu adevărat” la intrarea episcopului în biserică, în ritul bizantin</i>	61
Liturgia și împărtășirea euharistică	71
Mihail Jeltov	
<i>Momentul prefacerii euharistice în gândirea bizantină</i>	73
Stefanos Alexopoulos,	
<i>Όλοι μαζί – toți împreună: Practică și istorie liturgică</i>	109
Robert F. Taft	
<i>Dialogul preanaforal în Sfânta Liturghie bizantină</i>	122
Robert F. Taft	
<i>Primirea împărtășirii: un simbol uitat? Reflecții liturgice privind împărtășirea clerului</i>	145
Robert Taft	
<i>Împărtășirea acasă în Antichitatea târzie răsăriteană</i>	153
Stefanos Alexopoulos	
<i>Rugându-mă în timp ce ne rugăm: O unică rânduială a Sfintei Împărtășiri</i>	170
Pavlos Koumarios	
<i>Există ingenuncheri în timpul dumnezeieștii euharistii?</i>	179
Ramez Mikhail	
<i>Liturgia Darurilor Înaintesfințite a Apostolului Marcu în Manuscrisul Sinai ar. 237 (sec. XIII): Text și comentariu</i>	193

Ramez Mikhail	
<i>Liturghia Darurilor Înaintesfințite în Biserica Coptă: povestea unei tradiții respinse</i>	240
James R. Campbell	
<i>O scurtă introducere în „Liturghia Sfântului Petru”</i>	259
Pomenirea celor adormiți și riturile de înmomântare	335
Dom Hugh Connolly	
<i>Cuviosul Iacob de Serugh, Omilie (22)</i>	
<i>despre primirea Sfintelor Taine</i>	337
Dom Hugh Connolly	
<i>Cuviosul Iacob de Serugh, Omilie (95)</i>	
<i>despre Pomenirea Morților și Pâinea Euharistică</i>	346
George T. Dennis	
<i>Moartea în Bizanț</i>	355
Elena Velkovska	
<i>Riturile funerare bizantine</i>	364
Themistoclis Christodoulou	
<i>Slujba Înarmorântării în tradiția manuscrisă</i>	
<i>a Evhologhiului bizantin</i>	406
Stelyios S. Muksuris	
<i>Reevaluarea serviciului funerar ortodox:</i>	
<i>Redescoperirea unei tematici pozitive în cultul morților</i>	420
Scurte informații despre autori	439
Index tematic și nominal	443

ASyr = Anaphorae Syriacae.

BBGG = Bolletino della Badia Greca di Grottaferrata.

BELS = Bibliotheca Ephemerides Liturgicae, Subsidia.

BZ = Biblische Zeitschrift.

CCG = Corpus Christianorum, series Graeca.

CCL = Corpus Christianorum, series Latina.

CSCO = Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium.

CSEL = Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum.

CSHB = Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae.

CSS = Conférences Saint-Serge: Săptămâni de studii liturgice la Institutul Saint-Serge din Paris. Studiile și referatele au fost editate la Paris și Roma.

DACL = Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie.

DOS = Dumbarton Oaks Studies.

DOP = Dumbarton Oaks Papers.

DThC = Dictionnaire de théologie catholique.

EL = Ephemerides Liturgicae.

EO = Ecclesia Orans.

EOR = Enciclopedia Ortodoxă Rusă (Православная Энциклопедия) – apărută la Moscova începând cu anul 2000 și încă neterminată. Până în prezent au ieșit 61 de volume, ajungându-se la litera „S” din alfabetul rus.

EPE / ΕΠΕ = Έλληνες Πατέρες της Εκκλησίας [Părinți bisericești de limbă greacă].

JThS = Journal of Theological Studies.

LBG = *Lexikon zur byzantinischen Gräzität besonders des 9-12 Jahrhunderts*, H. HUNGER (ed.), (Österreichische Akademie der Wissenschaftler, Phil. – hist. Klasse Denkschriften 238 etc., Veröffentlichungen der Kommission für Byzantinistik VI/1), Viena 2001.

LQF = Liturgiewissenschaftliche Quellen und Forschungen (1957 ss).

Mansi = Johannes Dominicus Mansi, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio* (Firenze 1759 ss).

NPNF = The Nicene and Post-Nicene Fathers, Grand Rapids Michigan: William B. Eerdmans.

OC = Oriens Christianus (fondator A. Baumstark în 1901).

OCA = Orientalia Christiana Analecta (Pontificium Institutum Orientale, Roma).

OCP = Orientalia Christiana Periodica (Pontificium Institutum Orientale, Roma).

OLA = Orientalia Lovaniensia Analecta.

PG = J.-P. Migne, *Patrologiae Cursus Completus. Series Graeca*, 1-161, Paris, 1857-1866.

PL = J.-P. Migne, *Patrologiae Cursus Completus. Series Latina*, 1-221, Paris, 1844-1865.

PO = *Patrologia Orientalis*.

QL = *Questions Liturgiques*.

REB = *Revue des études byzantines*.

RUST = *Revista Universității [Ortodoxe Umaniste] „Sf. Tihon” din Moscova – Вестник Православного Свято-Тихоновского Гуманитарного Университета (ПСТГУ); până în 2004 – Institutul Teologic Ortodox „Sf. Tihon” (ПСТБИ).*

RSBN = *Rivista di studi bizantini e neoellenici*.

SA = *Studia Anselmiana*.

SC = *Sources Chrétiennes* (Paris, 1943-).

SOC = *Studi sull’Oriente Cristiano* (Roma, 1997-).

ST = *Studi e testi*.

StPB = *Studia patristica et byzantina*.

SVTQ = *St Vladimir’s Theological Quarterly*.

TLG = *Thesaurus Linguae Graecae* – bază de date cu toate textele grecești de la Homer până la literatura anului 1453.

VC = *Vigilae Christianae*.

VV/BB = *Vizantiysky Vremennik / Византийский Временник* – Revistă rusă de Bizantinologie.

BT = *Богословские труды [Lucrări Teologice]* – revistă a școlilor teologice din Rusia, editată începând cu anul 1960.

MANUSCRISE ȘI EDIȚII CRITICE ALE TEXTELOR LITURGICE

AL = *Antologia Litúrgica: textos litúrgicos, patrísticos e canónicos do primeiro milénio*, José DE LEÃO CORDEIRO (ed.), Fátima, 2015.

Barberini = Colecția de mss a cardinalului Barberini, aflate în prezent în Biblioteca Vaticanului. Cel mai renumit mss este Gr. 336 (sec. VIII), care conține cel mai vechi Evhologhiu bizantin păstrat.

Barb gr. 336 [1995¹ / 2000² / 2011³] = una din edițiile citate ale Codexului Barberini gr. 336, în redacția profesorilor Stefano Parenti și Elena Velkovska.

BORNERT [1966] = R. BORNERT, *Les commentaires byzantins de la divine liturgie du VIIe au XVe siècle* (Archives de l’Orient Chrétien 9), Paris, 1966.

BSM = Biblioteca Sinodală din Moscova.

¹ Seria „Subsidia” 80 în „Ephemerides Liturgicae”, Roma: Edizioni Liturgiche, 1995.

² Ediția a II-a revizuită și completată: Seria „Subsidia” 80 în „Ephemerides Liturgicae”, Roma: Edizioni Liturgiche, 2000.

³ Ediția tradusă în rusă de Serghei Golovanov, cu anumite corectări și completări din partea E. Velkovska – Omsk, 2011.

Coislin = Colecție de manuscrise din Biblioteca Națională a Franței.

ΔΘΛ-ΒΧ = «*Διατάξεις της Θείας Λειτουργίας*» κατά τα βατοπαιδινά χειρόγραφα του ΙΔ΄ αιώνα, Vatopedi, 2019. Peste tot vom cita volumul 1, care conține textul critic, și nu volumul 2, care conține paginile scanate ale manuscriselor.

De Cerem., VOGT I-II = A. VOGT (ed.), *Constantin VII Porphyrogénète. Le livre des Cérémonies, Texte*, 2 volume, Paris, 1935 (I), 1939 (II).

DMITR./ DMITRIEVSKI⁴, Opisanie I-III = A.A. Dmitrievski, *Описание литургических рукописей хранящихся в библиотеках православного Востока*: I-Типика, Kiev, 1899; II-Euchologia, Kiev, 1901; III-Типика, Petrograd, 1917 (Hildesheim, 1965).

EBE = Biblioteca Națională a Greciei (Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος).

GIM = Manuscrise din Muzeul Istoric de Stat al Rusiei (Государственный исторический музей). Abrevierea *GIM Synod* se referă la manuscrisele provenite din fondul sinodal, dar aflate acum la GIM. Primul număr care însoțește această abreviere compusă marchează cota actuală, iar cel din paranteză se referă la cota pe care o avea în Biblioteca Sinodului de la Moscova înainte de confiscarea lor de către stat.

Goar = J. Goar, *Euchologion sive rituale graecorum complectens ritus et ordines divinae*, Veneția 1730 (Graz 1960).

Grottaferrata = Colecție de manuscrise aparținând Mănăstirii Grottaferrata de lângă Roma.

JACOB, Histoire CHR = A. JACOB, *Histoire du formulaire grec de la liturgie de Saint Jean Chrysostome*, Universitatea din Louvain, lucrare de doctorat nepublicată, Louvain, 1968.

JACOB, Toscan = A. JACOB, *La traduction de la liturgie de S. Jean Chrysostome par Léon Toscan. Edition critique*, în OCP 32 (1966), pp. 111-162.

JACOB, Vers. georg. = A. JACOB, *Une version géorgienne inédite de la liturgie de S. Jean Chrysostome (Sinait. iber. 89)*, în „Le muséon” 77 (1964), pp. 65-119.

KAZAMIAS = ΚΑΖΑΜΙΑΣ, Αλκιβιάδης Κ., *Η Θεία Λειτουργία του Αγίου Ιακώβου του Αδελφοθέου και τα νέα σιναϊτικά χειρόγραφα*, Θεσσαλονίκη, Ιερά Μονή Θεοβαδίστου Όρους Σινά, 2006.

KRASNOSELȚEV, CHR = Н.Ф. Красносельцев, *Материалы для истории чинопоследования литургии св. Иоанна Златоустого* [Materiale pentru istoria rânduiei Liturghiei Sf. Ioan Hrisostom], Kazan, 1889.

⁴ Se întâlnesc diferite transliterări latine ale numelui acestui „Goar al rușilor”. Am respectat transliterarea folosită în limba română. De asemenea, unii autori nu mai citează nici măcar începutul titlului acestei lucrări arhicunoscute („Opisanie...”), fiind clar că, dacă după „Dmitr.” apare I, II sau III, este vorba de unul din cele trei volume ale acestei lucrări, pentru că nici o altă lucrare a lui Dmitrievski nu a fost scrisă în trei volume.

KRASNOSELȚEV, Vatican = Н.Ф. КРАСНОСЕЛЬЦЕВ, *Сведения о некоторых литургических рукописях Ватиканской библиотеки с замечаниями о составе и особенностях богослужбных чинопоследований, в них содержащихся, и с приложениями [Mărturii despre unele manuscrise liturgice din Biblioteca Varicanului, cu observații privind conținutul și specificul rânduielilor liturgice pe care le conțin, și cu anexe]*, Kazan, 1885.

LEW = BRIGHTMAN, Frank Edward, HAMMOND, Charles Edward, *Liturgies: Eastern and Western, being the texts original or translated of the principal liturgies of the church*, vol. 1: *Eastern liturgies*, Oxford 1896/1967.

LOC = Eusèbe Renaudot, *Liturgiarum orientalium collectio*, 2 vol. (Frankfurt, 1847).

Ottoboni = Colecție de manuscrise aparținând cardinalului Pietro Ottoboni, care se găsește în Biblioteca Vaticanului.

PE = HÄNGGI, Anton; PAHL, Irmgard, *Prex eucharistica: textus e variis liturgiis antiquioribus selecti*, Fribourg, Editions universitaires, 1968.

RHALLIS-POTLIS (I-VI) = G.A. RHALLIS & M. POTLIS, *Σύνταγμα τῶν θεῶν καὶ ἱερῶν κανόνων* (numită și *Syntagma ateniană*) – colecție canonică în 6 volume, realizată la Atena în 1852-1859.

RGB = Manuscrise din Biblioteca de Stat a Rusiei din Moscova (Российская Государственная Библиотека).

RNB = Manuscrise din Biblioteca Națională a Rusiei din Sankt-Petersburg (Российская Национальная Библиотека).

Sinai = Vechile manuscrise de la Sinai.

Sinai NE (MГ/M/E/X) = Noile manuscrise de la Sinai (pe categorii), descoperite în 1975.

SWAINSON = C.A. Swainson & C. Bezold (eds), *The Greek liturgies chiefly from original authorities*, Cambridge: University Press, 1884.

TAFT, The Pontifical Liturgy (I/II) = R.F. TAFT, *The Pontifical Liturgy of the Great Church according to a Twelfth-Century Diataxis in Codex British Museum Add. 34060*, I: OCP 45 (1979), 279-307, și II: OCP 46 (1980), 89-124; retipărită cu corecturi, în IDEM, *Liturgy in Byzantium and beyond* (Variorum Collected Studies Series CS 494), Aldershot/Brookfield 1995. Recent, Elena VELKOVSKA a scos o nouă ediție critică a acestei diataxe pontificale: *The Pontifical Diataxis "according to the Rite of the Great Church" (London, British Library Add. 34060). A New Edition*, în SOC 24,2 (2020), 115-140.

TREMPELAS [1935] = ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ, Παναγιώτης Ν., *Αἱ τρεῖς λειτουργίαι κατὰ τοὺς ἐν Ἀθήναις κώδικας*, Αθήναι, Μ. Πατριαρχική Επιστημονική Επιτροπή, 1935.

ΣΣ-ΘΛ = *Σύντομα σχόλια στην Θεία Λειτουργία*, Vatopedi, 2020.

ΘΛ-ΙΣ = *Θεία Λειτουργία κατά την τάξιν εν Ἄθω Μονῆς του Βατοπαιδίου – Ιερατικόν Συλλειτουργόν*, Vatopedi, 2020.

Prefața editorului

Credința și trăirea creștină autentică se exprimă și se manifestă ca fiind „ortodoxe”, adică „drept-slăvitoare”. După cum spunea Sfântul Irineu de Lyon († 202): „credința noastră este conformă cu Euharistia, iar Euharistia confirmă credința” (Adv. Haer. IV, 18, 5). Acest principiu a fost dezvoltat mai târziu de ucenicul Fericitului Augustin, Prosper de Aquitania († 455), care spunea: „Legem credendi lex statuat supplicandi” (sau, într-o formă simplificată: „lex orandi [est] lex credendi”). Prin urmare, Biserica nu doar că a celebrat și celebrează neîntrerupt euharistia și alte slujbe, ci se manifestă și trăiește prin ele. Tocmai acest „firesc” și „implicit” al lucrurilor a făcut ca, mai ales în primele secole, când fiecare Biserică locală avea propriile forme și texte liturgice, să nu observăm o preocupare prea mare pentru descrierea sau sistematizarea textelor și rânduielilor liturgice.

Printr-o congruență de factori politici, culturali, religioși și apologetico-misionari, începând cu secolul al VIII-lea, în special datorită unor personalități și comunități monahale din Palestina, Constantinopol, sudul Italiei și, ceva mai târziu, din Muntele Athos, dar și unor episcopi și patriarhi proveniți din rândul monahilor iconoduli și isihăști, Biserica bizantină a avut o preocupare sporită pentru elaborarea unor texte liturgice, care în scurt timp au fost organizate și sistematizate în diferite colecții, apoi copiate și generalizate în tot spațiul bizantin. Din acea perioadă ni se păstrează primele evhologhii, dar și primele colecții imnografice și chiar rânduieli tipiconale, care vor cunoaște o evoluție și sistematizare continuă până la căderea Constantinopolului sub turci.

Deși istoricii (vezi N. Iorga ș.a.) vorbesc despre existența, după 1453, a unui „Bizanț după Bizanț” în Balcani, dar mai ales în Țările Române și Rusia, popoarele ortodoxe din aceste regiuni, deseori constrânse și ele fie de musulmani, fie de prozelitismul apusean, de abia au reușit să păstreze imensa moștenire bizantină, fără să poată aduce o contribuție substanțială în dezvoltarea ei și, cu atât mai puțin, să se ocupe de studiul sistematic al ei. Momentul a coincis și cu apariția tiparului și scoaterea primelor ediții ale unor cărți de cult, care au conservat slujbele și rânduielile liturgice dintr-un anumit timp și loc, fără a exista și preocuparea privind studiul comparativ al surselor.

O primă expertiză de acest gen, care a însemnat, de fapt, nașterea liturgicii ca știință de sine stătătoare, bazată pe analiza critică și comparată a surselor și, prin urmare, înrudită mai degrabă cu istoria, arheologia, filologia

și mai puțin cu teologia speculativă, a fost făcută abia în secolul al XVII-lea, de călugărul dominican francez Jacob Goar (1601-1653), care în 1647 edita la Paris *Euchologion sive Rituale Graecorum complectens ritus et ordines divinae liturgiae* (cunoscută mai mult în a doua ediție: Veneția, 1730). Deci, dacă nu luăm în calcul sinteza exegetică, dar anistorică a Sfântului Simeon al Tesalonicului († 1429), scrisă chiar înainte de căderea Bizanțului, constatăm că primul studiu complex privind Liturgia bizantină a fost elaborat în Occident, de romano-catolici. Mai mult decât atât, continuarea și avansarea liturgicii ca știință a continuat printr-un alt francez, liturgist și orientalist, Eusèbe Renaudot (1648-1720), care în 1716, tot la Paris, edita două volume intitulate *Liturgiarum orientalium collectio*, conținând câte o introducere și traducerea latină a celor mai multe liturghii orientale, unele chiar cu textul original în paralel. Interesul pentru liturgica orientală a crescut tot mai mult în secolele XVIII-XIX, când ștăfeta cercetărilor a fost preluată de școala rusă de liturgică, iar după instaurarea regimului comunist centrul de greutate s-a mutat iarăși în Occident, în special la Roma. În prezent se conturează noi centre la Viena și în SUA.

Teologia românească a cunoscut și ea câțiva liturgiști remarcabili, printre care enumerăm pe părinții profesori Vasile Mitrofanovici (1831-1888), Teodor Tarnavschi (1859-1914), Petre Vintilescu (1887-1974), Ene Braniște (1913-1984) ș.a. Pe de altă parte, trebuie să recunoaștem că noi, românii, nu am avut niciodată o școală de liturgică așa cum au avut rușii înainte de Revoluția din 1917 sau catolicii în a doua jumătate a secolului al XX-lea și începutul secolului al XXI-lea. Cu excepția unor sinteze generale, bazate aproape exclusiv pe citarea bibliografiei în limbi străine (inaccesibilă cititorului român mai ales în perioada comunistă), liturgica românească s-a limitat la scrierea unor manuale pentru pregătirea preoților, fără a ajunge vreodată o știință cu cercetări și realizări remarcabile. Nici până astăzi nu există o bibliotecă fizică în România care să conțină principalele cercetări liturgice ale secolelor XIX-XX sau colecțiile de reviste științifice din lume, nemaivorbind de marile manuscrise grecești în facsimil sau, cel puțin, copii ale manuscriselor din bibliotecile românești.

Cu toate acestea, în ultimii 20-30 de ani, liturgica românească a început să prindă aripi datorită unor importante traduceri din engleză, franceză, rusă și greacă, dar și prin accesul direct la diferite biblioteci reale și virtuale, precum și datorită scanării a mii de cărți și reviste ușor distribuibile. Toate acestea au făcut ca, pe lângă masa de teze de licență, master și doctorat, care curge anual din Facultățile de Teologie din România, să se scrie și câteva lucrări cu adevărat prețioase, care devin promițătoare pentru viitorul liturgicii românești. Un pas cu adevărat remarcabil am putea face dacă:

- a) am investi atât în limbile moderne, cât mai ales în cele clasice: greacă, latină, slavonă, siriacă, coptă etc.;
- b) am fi capabili de a lucra în echipă și pe proiecte complexe;
- c) am obține granturi de cercetare care să poată fi accesate cinstit și necondiționat.

Între timp, entuziaști solitari sau adunați informal în anumite echipe, precum cea a „Colegiului Ortodox Noul Studion” (așa cum se numește echipa noastră), încearcă să întrețină în teologia românească gustul și plăcerea pentru studiul liturgic, scriind sau traducând lucrări importante, care ar putea să-i motiveze pe cei mai tineri să înceapă, apoi să aprofundeze cercetările în diferitele ramuri ale liturgicii. Nici nu ne dăm seama cât de departe suntem de marile școli de liturgică din lume, dar autocritica și lamentarea nu ne ajută la nimic, dacă nu începem să facem ceva concret...

Până acum, în limba română, deja s-au tradus mai multe lucrări importante de liturgică, acestea, de regulă, formând volume aparte, cu o tematică mai generală, fără a intra pe domenii foarte înguste de cercetare. Volumul de față, pe care l-am intitulat *Studii Contemporane de Liturgică* (vol. 1), nu traduce monografiile întregi, dintr-un singur autor, ci adună între copertile sale 20 de studii și articole din autori diferiți, pe teme diferite, care nicidecum nu ar putea fi publicate în cărți separate, dar în același timp sunt extrem de importante pentru studiul liturgic, mai ales că unele dintre ele se găsesc foarte greu sau sunt traduse din limbi mai puțin accesibile (de exemplu, din limba rusă sau limba greacă).

Mi-am asumat rolul de editor al acestui volum (care se vrea începutul unei întregi serii), fiind ajutat și de ceilalți traducători și colaboratori: pr. Iustin Răzvan Gârleanu, pr. Claudiu Coman, arhid. Vlăduț-Iulian Roșu, Mihail Qaramah, Andrei Rogoz, Bogdan Vilcan, Valentin Cocan, Maria-Voichița Mucea, dar mai ales Mihai Răducă, cel care a tradus cele mai multe dintre studii și a realizat rubrica despre autorii acestora. Tuturor le mulțumesc enorm de mult și sper ca munca noastră în echipă, alături de alți entuziaști care vor dori să se alătore lucrării noastre, să continue. A fost extrem de greu să uniformizăm stilurile diferitor autori și traducători, mai ales în ce privește redactarea aparatului critic (ale căror norme diferă în funcție de limbă, țară, universitate, domeniu de cercetare, perioada în care s-a scris etc.), dar, în cele din urmă, inclusiv cu ajutorul colaboratorilor de la Editura „Doxologia”, acestea au fost aduse la o uniformitate acceptabilă, folosind din plin abrevierile și formele moderne de întocmire a aparatului critic.

Peste tot unde a fost nevoie, am intervenit cu note explicative fie din partea traducătorului, fie a editorului, iar în cazul în care am avut cunoștință de noi titluri bibliografice care nu au fost citate de autori, dar care

sunt relevante, le-am adăugat pentru a pune la dispoziția cititorului o bibliografie cât mai actualizată.

Mulțumim, de asemenea, autorilor și directorilor de reviste în care au fost publicate studiile originale, care au acceptat traducerea și publicarea acestor texte în limba română, unii dintre ei chiar ajutându-ne la elucidarea unor locuri mai puțin clare sau oferindu-ne varianta redactabilă a unor texte.

Nu în ultimul rând mulțumim Editurii „Doxologia” din Iași pentru că a acceptat să editeze acest volum, mai ales că o parte din studiile cuprinse în el se referă la pomenirea celor adormiți, înscriind volumul în seria de contribuții pentru „Anul comemorativ al celor adormiți în Domnul”, așa cum a fost proclamat anul 2021 în Biserica Ortodoxă Română. De asemenea, ținând seama că acest an a fost dedicat și diasporei românești, dorim ca și acest volum, coordonat tocmai de pe coastele Atlanticului, să fie un omagiu și un modest sprijin pentru învățământul teologic românesc, pe care l-am absolvit și eu acum 20 de ani.

*Coordonator al volumului,
ieromonah dr. Petru Pruteanu,
la pomenirea Sfinților Martiri Brâncoveni,
din Portugalia, august 2021*

Rânduiala sfințirii bisericii în tradițiile răsăritene

Vitali Permiakov

Tradus din limba rusă de ierom. Petru Pruteanu după studiul: *Чин освящения храма в восточных традициях* [*The Rite of Consecration of a Church in the Eastern Traditions*], în «Православное учение о церковных таинствах: Материалы V-ой Международной Конференции РПЦ», Moscova, 2009, vol. 3, pp. 346-367.

Nota traducătorului

Limbajul liturgic românesc folosește mai mulți termeni care s-au îndepărtat de sensul termenilor pe care-i calchiază sau traduce din greacă, slavonă sau latină. De aceea, pentru claritate și consecvență, am hotărât să oferim un scurt vocabular al noțiunilor folosite în acest studiu, de care cititorul va trebui să țină seama.

ALTAR – din latinescul *altare*, înseamnă masă de piatră folosită în scopuri liturgice, în special pentru aducerea de jertfe. Etimologic, acest cuvânt corespunde cu românescul „sfânta masă”, cu slavonescul „престол” și cu grecescul „ἅγια τράπεζα” sau, mai degrabă, cu „θυσιαστήριον” – *jertfelnic*¹. Începând cu secolele X-XI, slavii au folosit termenul latin pentru a desemna întreg spațiul din jurul altarului, adică ceea ce latinii numesc *sanctuar*, iar grecii *το ἱερό βήμα*. În studiul de față noi vom folosi cuvântul „altar” cu sensul primar, mai ales că acesta nu poate fi numit „sfânta masă” înainte ca aceasta să fie sfințită.

BISERICĂ – echivalentul grecescului *ἐκκλησία*, al slavonescului *церковь*, care are în primul rând sensul de „adunare” și de „Trup al lui Hristos” (cf. Ef. 5), are în limba română și sensul de locaș de cult (gr. *ναός*, lat. *templum*, slav. *храм*), cu precizarea că, în primul caz, cuvântul se scrie cu majusculă, iar în al doilea – cu minusculă. Pentru claritate, atunci când

¹ În acest sens, cuvântul *θυσιαστήριον* – „jertfelnic” a fost tradus în Ps. 50:20/21 („atunci vor pune pe altarul Tău viței”), precum și în tratatul areopagitic Despre Ierarhia Bisericească (IV.12), al cărui traducător a fost pr. prof. Dumitru Stăniloae. În mod greșit, mai nou, rușii numesc „jertfelnic” masa proscomidiarului, dar această greșeală evidentă nici nu merită a fi comentată.

situația o va cere (având în vedere și diferența terminologică din greacă, latină și slavonă), vom folosi și noi cuvântul „Biserică” mai mult cu primul sens, iar pentru locașul de cult vom prefera cuvântul „templu” sau „locaș”².

ÎNNOIRE – în limba greacă: *τα εγκαινία*, în limba latină: *dedicatio/inauguratio*, iar în slavonă: *обновление*. În *Canonul Ortodoxiei*, vol. 1, p. 964 (ed. Deisis, 2008), unde este tradus întreg Codexul Barberini gr. 336, părintele Ioan Ică jr. propune pentru grecescul *τα εγκαινία* (literal – „înnoire”) un alt termen deja consacrat în limba română (chiar dacă cu origini neclare), și anume – „târnosire”, dar nu cu sensul de „sfințire/consacrare”, ci cu sensul de „inaugurare” (a se vedea DEX-ul, precum și sensul uzual din limba neogreacă). Pentru consecvență și claritate, vom urma și noi aceeași traducere, numind *καθιέρωση* – „sfințire/consacrare”, iar *τα εγκαινία* – „târnosire”, având în vedere că simpla „înnoire” se asociază mai degrabă cu o reparație și, eventual, o „resfințire”, dar nicidecum cu inaugurarea primară.

RÂNDUIALĂ – în limba greacă *τάξη*, în limba latină *ordo*, în limba slavonă *чин*. Din păcate, limbajul liturgic românesc folosește același cuvânt și pentru grecescul *ἀκολουθία*, latinescul *officium* și slavonescul *чинопоследование* sau *последование*, iar, uneori, ambele noțiuni (într-adevăr înrudite ca sens) sunt traduse prin cuvântul „slujbă”. Noi vom folosi ambii termeni în funcție de context și de sensul pe care vrea fiecare termen să-l exprime în limba română.

SANCTUAR – termen latin, folosit și în limba română, care desemnează spațiul altarului (*το ιερό βήμα*), dar care nu trebuie confundat cu altarul însuși, care la origini (și în toate celelalte limbi romanice) înseamnă „masă de jertfă”. Înțelegem reticența mediului ortodox față de anumiți termeni latini, dar, în cazul dat, vom fi nevoiți să folosim acest cuvânt pentru a înlătura confuzia cu un alt latinism – *altar* – care a intrat în limbajul liturgic românesc prin intermediul limbii slavone cu sensul deja schimbat.

SFINȚIRE – în limba greacă *καθιέρωση* (literal – „afierosire, punere de o parte”), în limba latină *consacratio*, în limba slavonă *освящение*. Deși în limbajul liturgic românesc acest cuvânt se confundă și cu „târnosirea” (având în vedere și suprapunerea celor două rânduieli în tradiția liturgică ulterioară), pentru corectitudinea limbajului va trebui să ținem seama de această distincție impusă de cei doi termeni grecești și slavonești diferiți.

TÂRNOSIRE – în limba greacă *τα εγκαινία*, cu sensul „inaugurare”. A se vedea și explicația de la cuvântul *Înnoire*.

² În limba greacă, templul Bisericii mai este numit și *οίκος* (inclusiv în Ectenia Mare), care se traduce prin „casă”, dar în context liturgic, limba română îl traduce prin „locaș/lăcaș” (n. tr.).

TEMPLU – „locaș de cult”: în limba greacă *ναός*, în limba latină *templum*, în limba slavonă *храм*. A se vedea și explicația de la cuvântul *Biserică*.

Moto: „Biserica este templu al lui Dumnezeu (cf. I Cor. 3:16), loc sfânt, casă de rugăciune (cf. I Cor. 12:27). Numele ei este Mireasă a lui Hristos (cf. Apoc. 21:9), curățită prin apa Botezului Său (cf. Ef. 5:26), stropită cu Sângele Lui, înveșmântată ca o mireasă și pecetluită cu mirul Duhului Sfânt, potrivit cuvântului profetic care spune: «Mir vărsat e numele tău» (Cânt. 1:3) și «spre mireasma mirului tău alergăm» (Cânt. 1:4), pentru că e «ca mirul pe cap ce se coboară pe barbă, pe barba lui Aaron» (Ps. 132:2).” (Sfântul Gherman al Constantinopolului)³

Această afirmație, care deschide comentariul clasic bizantin la Dumnezeiasca Liturghie, face trimitere exactă la câteva aspecte ale Bisericii în discursul teologic creștin. În primul rând, biserica este un spațiu liturgic: templu, loc, casă de rugăciune și adunare. În al doilea rând, biserica este împlinirea tipurilor din Vechiul și Noul Testament ca Mireasă și Trup al lui Hristos. În cele din urmă, biserica din templul pământesc este o manifestare a templului ceresc, „cerul pământesc (*ἐπίγειος οὐρανός*), unde locuiește și umblă Dumnezeu cel Supraceresc”, așa cum se spune mai departe în același comentariu. Sensul bisericii în acest comentariu este remarcabil și prin faptul că spațiul liturgic al ei este descris printr-un limbaj sacramental, vorbindu-se despre biserică ca fiind spălată în apele botezului, stropită, îmbrăcată și pecetluită cu pecetea mirului.

Anume acest limbaj sacramental a atras, probabil, atenția unuia dintre vechii cercetători ai rânduiei bizantine de sfințire a bisericii – Hrisostom Konstantinidis. În cercetarea sa publicată în 1953, Konstantinidis a văzut în textul citat de noi la început o aluzie directă la principalele momente ale rânduiei bizantine de sfințire a bisericii⁴. Mai departe, fraza din același comentariu: *ἱεράρχαις κατακοσμηθεῖσα καὶ ἐν τοῖς ἁγίοις αὐτῶν ἐνθρονισθεῖσα*⁵, a fost atribuită de acest cercetător ultimului element din rânduiala bizantină – punerii sfintelor moaște, care, după părerea lui, reflectă „rolul principal și indispensabil al punerii moaștelor în rânduiala sfințirii bisericii”⁶. În cele din urmă, asemănarea pe care a văzut-o Konstantinidis între fragmentul citat și cel mai vechi text bizantin al rânduiei

³ Textul românesc, după ICLB, p. 257.

⁴ „Il nous donne sans doute, par les termes plus qu’appropriés, tous les éléments principaux de la cérémonie de la dédicace”; „L’Ordo de la dédicace des Églises selon le rite byzantin vers la moitié du VIIIe siècle”, în vol. *Πεπραγμένα τοῦ Θ’ Διεθνoῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου* (Θεσσαλονίκη, 12-19 Ἀπριλίου, 1953), S. Kyriakides, A. Xyngopoulos, P. Zepos (eds.), Atena, 1956, vol. 2, p. 209.

⁵ Cf. „L’Ordo de la dédicace...”, p. 208.

⁶ *Ibidem*, p. 210.

de sfințire a bisericii din Codexul Barberini gr. 336 i-a permis să presupună că redactorul nemijlocit al acestei rânduiei a fost chiar Sfântul Gherman al Constantinopolului⁷.

Lucrarea noastră nu are sarcina de a verifica sau aprecia ipoteza lui Konstantinidis cu privire la rolul Sfântului Gherman în alcătuirea rânduiei bizantine. Este suficient să menționăm că fraza din comentariu atribuită lui Gherman, unde vorbește despre biserică ca „împărățind/domnind în sfintele ei moaște”, pe care Konstantinidis o citează după ediția lui Migne⁸, lipsește din edițiile critice ale comentariului lui Gherman care au în acest loc expresia *ἐν μάρτυσι τελειωθεῖσα*. Astfel presupusa aluzie la punerea moaștelor sfinților mucenici încetează de a fi atât de evidentă⁹.

Scopul lucrării noastre este de a cerceta posibila origine a rânduiei bizantine de sfințire a bisericii și a punerii sfințelor moaște pe baza vechilor mărturii și a analizei comparate a rânduiei liturgice din alte tradiții ale creștinismului oriental. Observațiile noastre referitoare la rânduiala bizantină de sfințire se vor baza pe cel mai vechi text al rânduiei – slujba preiconoclastă de sfințire a bisericii și punerea moaștelor din Evhologhiul Barberini gr. 336 (Fol. 145^v-59^r)¹⁰. Cercetarea noastră cu privire la izvoarele ritului bizantin își va îndrepta interesul spre slujbele de sfințire a altarului (adică a „sfintei mese”) prin ungerea cu Sfântul Mir sau Ulei.

Rânduiala sfințirii bisericii în Evhologhiul Barberini gr. 336 și slujba „înnoirii/târnosirii”

Rânduiala sfințirii bisericii în Evhologhiul Barberini gr. 336, așa cum se poate vedea chiar și la o trecere fugitivă prin el, constă din două slujbe, fiecare precedată de un titlu separat: în primul rând „Rânduiala care se face la sfințirea/consacrarea sfintei bisericii și a sfintei mese din ea / *Τάξις γινομένη ἐπὶ καθιερώσεως ἁγίου ναοῦ καὶ τῆς ἐν αὐτῷ ἁγίας τραπέζης*” (Fol. 145^r-156^v) și „Rânduiala ce se face la înnoirea unei sfinte biserici deja sfințite / *Τάξις γινομένη ἐπὶ τοῖς ἐγκαινίοις τοῦ ἱεροῦ καθιερωθέντος ἁγίου ναοῦ*” (Fol. 156^v-59^r). Textul primei rânduiei liturgice începe cu Ectenia Mare, precedată de o scurtă indicație:

⁷ *Ibidem*, p. 215.

⁸ PG. 98, 384-385.

⁹ Cf. P. MEYENDORFF, *Germanus of Constantinople, On the Divine Liturgy*, Crestwood (NY), 1999, pp. 57-58.

¹⁰ Textul acestui Evhologhiu va fi citat după Barberini gr. 336 [2000], pp. 156-164. Rânduiala a fost pentru prima dată publicată și studiată de Vincezo RUGGIERI, *Consacrazione e dedicazione di chiesa, secondo il Barberinus graecus 336*, în OCP 54 (1988), pp. 79-118. În ce privește datarea manuscrisului între anii 788 și 797 și a textului ca fiind din a doua jumătate a sec. VIII, a se vedea studiul introductiv al lui Parenti și Velkovska la ediția amintită mai sus, pp. 19-20.

Cu o zi înainte de târnosire (*τῶν ἐγκαινίων*), înainte să vină patriarhul în templul care trebuie târnosit, cel responsabil pentru hirotonii este trimis înainte pentru a pregăti pietrele de marmură pe care va sta masa (tabla). Și după ce se isprăvește acest lucru și pleacă, intră în locaș patriarhul¹¹.

Această scurtă indicație este redată pentru slujba sfințirii bisericii și în alte evhologhii vechi bizantine: Sinait. gr. 959, sec. al X-lea (Fol. 128^v), Bodleian Auct. E. 5.13, sec. al XII-lea¹², și Ottobon. gr. 434, anii 1174-1175, dar care diferă de instrucțiunile mai elaborate din așa-numitul Evhologhiu Strateghios (Paris. Coislin. gr. 213, anul 1027)¹³ – cel mai timpuriu Evhologhiu care reflectă nemijlocit tradiția constantinopolitană. Acest ultim Evhologhiu oferă indicații destul de amănunțite pentru patriarh și clerici în ce privește instalarea sfintei mese, completând rânduiala cu rugăciunea: „*Κύριε ὁ Θεὸς καὶ Σωτὴρ ἡμῶν, ὁ πάντα πραγματούμενος...* / Doamne Dumnezeule, Mântuitorul nostru, Cel ce toate le lucrezi...”, și cântarea psalmului 144, care însoțește punerea plăcii sfintei mese pe stâlpii ei¹⁴. Însă în Barberini gr. 336 și în alte vechi manuscrise slujba sfințirii bisericii începe doar cu intrarea patriarhului și a clericilor în noul locaș, pregătit pentru „înnoire”. Oficiul complet conține următoarele elemente principale:

A. Sfințirea templului și a altarului (sfintei mese)

1. Sosirea și intrarea patriarhului în locașul de cult. În acest moment, după cum se presupune, toți laicii părăsesc templul și doar patriarhul și clericii rămân înăuntru pentru săvârșirea slujbei.

2. Diaconul rostește Ectenia Mare, iar patriarhul, plecând genunchii, citește prima rugăciune a rânduiei: *Ὁ Θεὸς ὁ ἀναρχὸς καὶ ἀίδιος / Dumnezeule, Cel fără de început și veșnic...*

3. Patriarhul spală masa cu ajutorul „natriului alb” (echivalentul săpunului)¹⁵.

4. Se aduc vasele de botez cu apă, peste care patriarhul rostește rugăciunea de sfințire (a doua rugăciune): *Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἀγιάσας τὰ ῥεῖθρα τοῦ Ἰορδάνου...* / Doamne, Dumnezeul nostru, Cel ce [cu arătarea Ta cea mântuitoare] ai sfințit repejunile Iordanului...

5. Patriarhul toarnă apă pe masă, rostind formula baptismală: „În numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh”. Masa este ștearsă la cântarea psalmului 83 („Cât de iubite sunt locașurile Tale...”).

¹¹ Fol. 145^v. Vezi și *CanOrt:1*, p. 974.

¹² Ediția: A. JACOB, *Une euchologe du Saint-Saveur in Lingua Phari de Messine (Le Bodleianus Auct. E. 5. 13)*, în „Bulletin de l'Institut historique belge de Rome”, Bruxelles: 1980, vol. 50, pp. 283-364.

¹³ Fol. 8v-10v; cf. J. DUNCAN, *Coislin 213: Euchologe de la Grande Église*, Dissertatio ad Lauream, PIO Studiorum, Roma, 1983, pp. 10-12.

¹⁴ Fol. 10v-11 r; DUNCAN, *op. cit.*, pp. 12-13.

¹⁵ Aceasta era sarea minerală Na₂CO₃-H₂O₂ strânsă de pe fundul lacurilor secate. În trecut, aceasta era folosită ca săpun; vezi. M. JELTOV, *Православное чинопоследование освящения храма в истории*, în RUST/2001, pp. 88-97 (n. tr.).

6. Pe masă se toarnă vin cald la cântarea psalmului 50:9-10.
7. Masa este ștearsă cu un giulgiu nou la cântarea psalmului 131.
8. Patriarhul toarnă de trei ori pe altar Sfânt Mir din vasul corespunzător, în timp ce se cântă „Aliluia” „ca la sfântul Botez” (*ὡς ἐπὶ τοῦ ἁγίου βαπτίσματος*). Apoi masa este unsă în întregime cu Sfântul Mir la cântarea psalmului 132.
9. Îmbrăcarea mesei la cântarea psalmului 92.
10. Patriarhul tămâiază altarul, sanctuarul și întreaga biserică, rostind psalmul 25. În același timp, unul dintre clerici merge după patriarh și unge cu Sfântul Mir pereții și stâlpii naosului¹⁶.
11. Ectenia și rugăciunea a 3-a: *Κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὁ τὴν ἁγίαν σου ἐκκλησίαν ἀρρήτῳ σοφίᾳ θεμελιώσας / Doamne [Dumnezeul nostru], Făcătorule al cerului și al pământului, Cel ce ai întemeiat cu negrăita înțelepciune Biserica Ta...*
12. Rugăciunea de plecare a capetelor: *Εὐχαριστοῦμέν σοι, Κύριε ὁ Θεὸς τῶν δυνάμεων / Mulțumim Ție, Doamne Dumnezeul puterilor...*
13. Ecfonul diaconal „În pace să ieșim”, care presupune otpustul și sfârșitul slujbei¹⁷.

B. Slujba târnosirii și a punerii sfintelor moaște

Această slujbă, conform indicațiilor, trebuie săvârșită „în aceeași zi, în care se sfințește casa de rugăciune” (templul). Elementele principale ale acestei rânduiei sunt următoarele:

1. Slujba începe seara în ajun, prin săvârșirea Vecerniei și a Pannichisului (priveghere) în una din bisericile apropiate, unde se păstrează moaștele.
2. La răsăritul soarelui (*ἔωθεν*) patriarhul intră în acea biserică și, până diaconul termină „ectenia trisaghionului”¹⁸, citește rugăciunea: *Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ πιστὸς ἐν τοῖς λόγοις σου / Doamne, Dumnezeul nostru, Cel credincios în cuvintele Tale...*
3. Rugăciunea de plecare a capetelor: *Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν πρεσβεΐαις τῆς ἁγίας Δεσποίνης / Doamne, Dumnezeul nostru, pentru rugăciunile [Prea]sfintei Stăpânei...*
4. Procesiunea cu sfintele moaște către biserică ce se târnosește (*μετὰ λιτῆς ἐν τῷ ἐγκαινιζομένῳ ναῶ*) cu cântarea troparului „Slavă Ție, Hristoase Dumnezeule, lauda apostolilor”.

¹⁶ Până astăzi, în practica rusă, dacă nu sunt mai mulți arhieri, episcopul săvârșitor face căderea naosului, iar preoții stropesc și ung cu Sfântul Mir zidurile bisericii (n. tr.).

¹⁷ A se vedea Evhologhiul Mănăstirii din Messina – Bodl. Auct. E. 5. 13: *καὶ ἀπολύει* (Fol. 140v). Până la sfârșitul secolului al IX-lea (iar definitiv abia în secolul al XVI-lea) acest ecfonis a fost unul diaconal, iar otpustul presupunea în mod obligatoriu o pauză între slujba încheiată și cea care urmează (n. tr.).

¹⁸ Până în secolul al XI-lea, acesta era locul primar al Ecteniei Mari (n. tr.).

5. Procesiunea se oprește înaintea ușilor centrale ale naosului. După ecfonisul patriarhului se cântă troparul (isodicon): „Ridicați, căpetenii, porțile voastre...” (Ps. 23:7).

6. Intrarea în biserică cu cântarea troparului.

7. Patriarhul pune sfintele moaște „în locul pregătit pentru ele” și citește rugăciunea: *Ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ καὶ ταύτην τὴν δόξαν / [Doamne,] Dumnezeuul nostru, Care și această slavă...*

8. Cântăreții cântă „Slavă”, apoi Trisaghionul și începe Euharistia¹⁹.

Cum s-a spus deja, târnosirea noii biserici în acest Evhologhiu constă de fapt din două slujbe distincte: prima – rânduiala sfințirii altarului și templului, iar a doua – rânduiala inaugurării (*τοῖς ἐγκαινίοις*) și a punerii moaștelor. Ulterior, prin dezvoltarea ritului bizantin, aceste două slujbe s-au unit într-o rânduială hibridă mai lungă, care este reflectată în practica actuală, atât rusească, cât și grecească. Cel mai vechi exemplu de contopire a celor două slujbe îl găsim în Evhologhiul Paris, Coislin gr. 213, Fol. 8^v-19^v, dar unele manuscrise vechi, cum ar fi, de exemplu, Sinait. gr. 959 și alte evhologhii grecești, slavonești și georgiene din perioada posticonoclastă²⁰, încă presupun o anumită autonomie a celor două slujbe²¹. Aceste două rânduiele, după cum ni se pare, diferă după scopul lor liturgic primar, la fel cum și după conținutul teologic al slujbei. „Rânduiala sfințirii” (A) se prezintă ca fiind una exclusiv clericală – după cum am văzut, la intrarea patriarhului laicii părăsesc biserica. În acest rit, cea mai mare parte a acțiunilor liturgice are loc în jurul altarului/mesei; slujba, de asemenea, conține câteva rugăciuni extinse cu caracter epicletic, care se remarcă prin folosirea abundentă a simbolurilor și aluziilor veterotestamentare.

¹⁹ De fapt, putem spune că *τα ἐγκαίνια* în tradiția bizantină însemna mai degrabă momentul primei liturghii, pe care în Constantinopol trebuia să o săvârșească anume patriarhul, iar prima sfințire putea să fie făcută și de un alt episcop. Tradiția se păstrează și astăzi în Biserica Rusă, unde sfințirea altarului și ungerea pereților cu Sfântul Mir este săvârșită de un episcop mai mic în rang, ajutat de preoți, iar patriarhul (care vine mai târziu), face doar o stropire cu agheasmă (element destul de nou în această slujbă), pune Sfintele Moaște în antimis (pentru că Sfânta Masă deja e sfințită și îmbrăcată/acoperită) și slujește prima liturghie (n. tr.).

²⁰ Cel mai vechi text în care „sfințirea” și „târnosirea” se unesc într-un singur oficiu este Evhologhiul Paris Coislin 213, din anul 1027, Fol. 8^v-19^v.

²¹ Unele manuscrise din secolul al XII-lea – *Grottaferrata Γ. β. II* (Fol. 123^v-125^v), *Vatican. gr. 1811* (Fol. 62-64^v) și *Vatican. gr. 1875* (Fol. 117^v-120) – încă au rânduiala separată a „târnosirii” pentru o biserică deja sfințită și care este atribuită patriarhului Nectarie al Constantinopolului (atribuire imposibilă, având în vedere că singurul patriarh cu acest nume a fost între anii 381-397; n. tr.). Rânduiala constă din deschiderea ușilor bisericii, punerea sfintelor moaște și, separat, rugăciuni la instalarea (*πήγνυσι*) altarului, asemănătoare cu rânduiala „târnosirii” din Evhologhiul Barberini. Trebuie să mai menționăm că o rânduială separată a sfințirii altarului și bisericii în aceste Evhologhii lipsește.

Pe de altă parte, „rânduiala târnosirii” are unele trăsături speciale: este o rânduială stațională publică, care implică procesiunea poporului sub conducerea patriarhului și a clerului dintr-un loc al orașului spre biserică ce se inaugura. Momentul principal al slujbei era deschiderea ușilor bisericii, intrarea fastuoasă și punerea sfintelor moaște. Sursele acestei slujbe, după câte se pare, pot fi urmărite în rânduielile din antichitatea târzie, legate de inaugurarea templelor păgâne și a clădirilor publice. În aceste ceremonii luau parte reprezentantul suprem al puterii politice (împăratul sau magistrul) care era considerat săvârșitorul acelei *dedicatio*/ *τα εγκαινία*, precum și reprezentanții puterii religioase supreme (*pontifex*)²². În descrierile de mai târziu ale rânduielilor de târnosire/inaugurare a bisericilor Constantinopolului în timpul împăratului Iustinian cel Mare (527-565), împăratul încă era un participant activ la ceremonia înnoirii bisericii: el participă la procesiunea spre noua biserică, deși procesiunea este condusă de episcopi, care stăteau în trăsura imperială (*ἐν ὀχήματι βασιλικῷ*)²³. Către momentul apariției slujbei târnosirii (*τοῖς ἐγκαινίοις*), reflectată în Evhologhiul Barberini, împăratul pierduse din rolul său principal în ceremonia inaugurării bisericilor, iar rolul de „dedicator/inaugurator” este preluat de episcopul locului.

Sfințirea altarului și bisericii

Dacă slujba „înnoirii bisericii deja sfințite” are ca izvor liturgia stațională a Constantinopolului, originea slujbei „sfințirii sfintei biserici și a sfintei mese ce se află în ea”, care precedă slujba engheniei din ritul bizantin, rămâne încă neclar. Cum s-a mai spus, această slujbă este exclusiv „clericală” și „ierarhică” – rubricile prescriu săvârșirea ei cu ușile închise, doar în prezența clericilor –, iar obiectul acțiunilor liturgice sunt masa și perimetrul interior (pereți, coloane) al clădirii bisericii.

În această parte a lucrării, vom analiza unele particularități ale slujbei sfințirii bisericii în evhologhiul Barberini (Fol. 145 r-156 v)²⁴ de la sfârșitul secolului al VIII-lea. Apoi, vom trece la unele exemple din literatura veche creștină, începând cu secolul al IV-lea, care, după părerea noastră, menționează slujba și modalitatea de sfințire a mesei. Mai departe, ne vom îndrepta atenția spre unele mărturii din alte tradiții ale orientului creștin, care,

²² Ceremonialul presupunea atingerea ușorilor noii biserici și rostirea formulei de sfințire: P. BATIFFOL, *De la dédicace des églises: Dédicace païenne et dédicace chrétienne*, în „Revue des sciences philosophiques et théologiques”, Paris, 1939, vol. 28, pp. 59-60. Vezi și: L. KOEP, „Dedicatio”, în *Reallexikon für Antike und Christentum*, Stuttgart, 1957, Bd. 3, Coll. 643-647; *IDEM*, „Consecratio”, în *Ibid.*, Coll. 269-274.

²³ G. DINDORF (ed.), *Ioannis Malalae: Chronographia*, Bonnae, 1831, p. 484.

²⁴ *Barberini gr. 336* [2000], pp. 159-170.

credem, ne pot ajuta să aducem lumină asupra unor aspecte privind originea acestei slujbe în ritul bizantin.

Citirea atentă a rubricilor și rugăciunilor din rânduiala bizantină a „Sfințirii” conform *Vatican Barberini Gr. 336* ne permite să observăm următoarele particularități ale acestei slujbe:

1. Oficiul începe cu o ectenie mare cu cereri speciale la sfințirea bisericii și se încheie cu ecfonisul diaconal standard: „în pace să ieșim”, care presupune otpustul. Aceasta demonstrează că slujba, chiar dacă nu are origine constantinopolitană, a căpătat unele particularități care o încadrează în tradiția liturgică a Constantinopolului.

2. Prima rugăciune: *Ὁ Θεὸς ὁ ἄναρχος καὶ ἁ ἴδιος* – probabil de origine constantinopolitană (sec. VI)²⁵ –, îndeplinește o funcție dublă, unind cererea patriarhului pentru sine și clerici²⁶ cu chemarea epicletică a Duhului pentru sfințirea bisericii²⁷ și sfintei mese²⁸. Se poate observa că formula epicletică mai pronunțată (*κατ'ἀπεμψον... καὶ ἀγίασον...*) se referă în această rugăciune la sfințirea „casei/locașului”, adică a templului, și nu a sfintei mese.

3. În observațiile de mai sus am remarcat că slujba sfințirii mesei altarului ne amintește mult de slujba bizantină a Botezului și Mirungerii (excep-tând ungerea prebaptismală a trupului)²⁹. S-ar putea ca trimerterile la slujba baptismală, menționate de trei ori în textul nostru³⁰, să nu fie întâmplătoare, ci să reflecte o imitare conștientă a acelei slujbe.

²⁵ Vezi S. GASSISI, *Un antichissimo 'Kontakion' inedito ed un innografo anonimo del sec. VI*, Grottaferrata, 1913, p. 30.

²⁶ „Ne întărește și ne fă destoinici, prin harul și venirea Sfântului și de viață făcătorului Tău Duh, să săvârșim neosândiți înnoirea acestui templu și să facem sfințirea altarului care este în el” (*L'euclologio Barberini*, p. 158; *CanOrt:1*, p. 975).

²⁷ „Auzi-ne pe noi, păcătoșii, care ne rugăm Ție și trimite Preasfântul și închinatul și atotputernic Tău Duh și sfințește casa aceasta (localul acesta). Umple-o de lumină veșnică, alege-o locaș al Tău [Ps. 131:33], fă-o loc al cortului slavei Tale, împodobește-o cu harurile Tale dumnezeiești și mai presus de lume” (*L'euclologio Barberini*, p. 158; *CanOrt:1*, p. 975).

²⁸ „Și altarul din ea [casă/biserică] arată-l sfântă a sfintelor cu puterea și lucrarea Prea sfântului Tău Duh. Slăvește-l mai presus de altarul ispășirii din Lege, ca și jertfele sfinte săvârșite pe el să ajungă la sfântul, cel mai presus de ceruri și duhovnicescul Tău altar și să ne dea harul umbririi Tale preacurate” (*L'euclologio Barberini*, p. 158; *CanOrt:1*, pp. 975-976). Interesant este că traducerea siriacă a rânduiei bizantine în Evhologhiul melchit din secolele XII-XIII (ms. *Brit. Lib. Or. 4951*) redă această rugăciune, împărțind-o în două: una *pro clero* și alta care conține epicleza propriu-zisă (vezi: M. BLACK, *Rituale Melchitarum: A Christian Palestinian Euchologion*, Stuttgart, 1938 / *Bonner Orientalische Studien*; 22, pp. 39-40 [traducerea engleză: pp. 75-76]). Acel Evhologhiu pune „Amin” după cuvintele „și să mărim totdeauna îndurarea Ta” (*L'euclologio Barberini*, p. 158; *CanOrt:1*, p. 975).

²⁹ V. RUGGIERI, *Consacrazione e dedicazione*, pp. 105, 108.

³⁰ Καὶ φέρεται σίτλα τοῦ ἁγίου βαπτίσματος (*L'euclologio Barberini*, p. 165, § 151.1), λέγων γ' τὸ Ἀλληλουία, ὡς ἐπὶ τοῦ ἁγίου βαπτίσματος (*L'euclologio Barberini*, p. 166, § 152.4), βάπτισμα παρέδωκαν υιοθεσίας (rugăciunea a 3-a: *L'euclologio Barberini*, p. 168, § 152.10).